Akademik Hassasiyetler **The Academic Elegance**
Yıl/Year: 2021 **Sayı/Issue: 15**
Cilt/Volume: 8 **Sayfa/Page: 289-314**
Araştırma Makalesi
Makale Gönderim Tarihi: 07/03/2021 **Makale Kabul Tarihi: 13/04/2021**

DİASPORA OLMAK YA DA OLMAMAK: ÇERKESLER İÇİN HAYATİ BİR MESELENİN ANALİZİ

Metin UÇAR*

Öz

Bu makale, Çerkeslerin diasporik bir grup olup olmadığını tartışmaktadır. Bu tartışmada şu iki bakış açısından hareket edilmiştir: (i)-Çerkesler için "geleneğin yeniden icadı" kavramı, Çerkeslerin göç tarihinde anlamlı olan, yakın dönem Çerkes tarihinde önemli değişimlerle paralellik kurulabilecek üç evreye (birinci, ikinci ve üçüncü dalga) karşılık gelmektedir. (ii)-Çerkes kimliği incelemelerinde; sadece Çerkeslerin biricikliği düşüncesi ile yetinilmemeli, ayrıca Türkiye'deki ve Dünyadaki diğer gruplarla benzerlikleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Diaspora tanımları ele alınırken özellikle Alman sosyolog Robert Hettlage'in sınıflandırmasından yararlanılmıştır. Onun geniş tanımlama, kategorik tanımlama ve oksimoron tanımlamaları ortaya konarak her bir tanım grubu için Çerkeslerin durumu ayrı ayrı değerlendiriliştir. Çerkeslerin hemen her açıdan diaspora kimliğine sahip olduğu ortaya konduktan sonra bunun Çerkesler için avantajları ve dezavantajlarının neler olabileceği anlatılmıştır. Tartışmalar sonucunda, bir diasporik grup olarak Çerkeslerin hem kendileri hem anavatan olarak tanımladıkları Kuzey Kafkasya hem de Türkiye için ciddi bir sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik avantaj sağlama potansiyeline sahip oldukları görülmüştür. Bu potansiyel Türkiye'de yaşayan Çerkeslerde mevcut olmakla birlikte; bu potansiyelin açığa çıkıp çıkmayacağı tarafların (Türkiye, Kuzey Kafkasya halkları ve Çerkes diasporasının) işbirliği yapıp yapmayacaklarına bağlı kalacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Diaspora, Diasporalaşma, Diasporik Bilinç, Çerkesler, Geleneğin İcadı.*

TO BE OR NOT TO BE A DIASPORIC COMMUNITY: ANALYSIS OF A VITAL ISSUE FOR CIRCASSIANS

Abstract

The aim of this paper is to provide an answer to the question "are Circassians a diasporic group or not?" To do so, the following two approaches were used: (i)-The concept of "reinvention of tradition" for Circassians was considered in the form of three waves, corresponding to three significant stages in the history of Circassians' migration. (ii)-While examining Circassian identity; both the idea of uniqueness of the Circassians and the similarities approach among the

* Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, metinucar@hitit.edu.tr https://orcid.org/0000-0001-8816-4090.

Önerilen Atıf: Uçar, M. (2021). Diaspora Olmak ya da Olmamak: Çerkesler İçin Hayati Bir Meselenin Analizi, *Akademik Hassasiyetler, 8*(15), 289-314.

groups in Turkey and the world was used. To discuss the definitions of diaspora, German sociologist Robert Hettlage's classification was preferred. The situation of Circassians was evaluated for each kind of definition in Hettlage's classification. Circassians in Turkey have a diasporic identity in almost every aspect of the diasporas' definitions. Being a diasporic community has both some advantages and disadvantages. Circassians have the potential to gain socio-cultural and socio-economic advantages for themselves, for Turkey, and for the North Caucasus where they are defining as their motherland. As a result, Circassian diasporic community has ability to communicate between their "root country" and "the host country where they are currently living. This article shows that Circassians in Turkey, undoubtedly have that potential. Although they have this potential, it does not guarantee the potential to reveal. Revealing the potential will depend on whether the three parties (the host country, the root country and the diasporic community) will cooperate or not.

Keywords: *Diaspora, Diasporization, Diasporic Consciousness, Circassians, Invention of Tradition.*

Giriş

Çerkeslik (tıpkı diğer birçok kimlik gibi) kendi mensuplarını kırsal alanlarda sıkıca sarmalar. Ancak kent yaşamının yaygınlaşması ile yakın zamanlarda bu sarmalama niteliğini, en azından geleneksel yönleriyle kaybeden ama farklı bağlarla yeniden formüle eden bir kimliktir. İçinde bulunduğumuz zamanı da kapsayan bu süreci "geleneğin yeniden icadı"[1] olarak okumak mümkündür. Aslında Çerkesler için bu "icat" üçüncü dalga bir icada denk gelir. Çünkü ilk dalga, yaşanan sürgün sonrası geleneksel feodal ilişkilerini terk etmeye başlamaları ile gerçekleşti. Birinci dalga; özellikle kölelik ve soyluluk konusunda çok radikal bir değişimi getirmekle birlikte kırsal alanlara yerleşim, bazı geleneklerin yaşamasına ve yeniden icadına izin verdi. Kentlere göç ile birlikte başlayan ikinci dalga icat, aynı kentlere göç eden diğer kimliklere mensup insanların da yaşadığı bir süreçle ilişkilidir. Nihayet günümüzdeki durumu anlatan üçüncü bir dalgadan daha söz edilebilir ki bu da küreselleşme ve özellikle internet ortamının dolayısıyla iletişim imkânlarının artmasıyla oluşan bir durumdur. Tüm kimlik mensuplarının bir şekilde yaşadığı bu icat süreçlerini yaşayan Çerkesleri, Türkiye'de yaşayan diğer bazı kimliklerden farklılaştıran bir unsur dikkat çekmektedir ki o da Çerkeslerin daha çok diasporik bir kimlik olarak görünmesidir. Bu makale tam da bu konuya yoğunlaşmakta diasporik bir kimlik olarak Çerkesliğin ne anlama geldiğini yaşanan tartışmalar çerçevesinde anlamlandırmaktadır.

Çerkesler, değişen dönüşen Türkiye'nin muhafazakâr, Kemalist, milliyetçi, İslamcı, Kürt, Alevi, sosyalist, liberal vb. dinamiklerinin yanında

[1] "Geleneğin icadı" kavramının teorik çerçevesi için bkz. (Hobsbawn ve Ranger, 2006; Efe, 2013). Çerkesler açısından konunun değerlendirilmesi için bkz. (Kaya, 2011; Uçar, 2014a: 310 vd). Ayrıca Avrupa Aleviliği ile konu bağlantısının kurulduğu bir çalışma için bkz. (Uçar, 2017).

"demokrasi denkleminde[2]" farklı taleplerle[3] kendini gösteren bir potansiyel de taşır. Potansiyelin ne kadar anlaşılıp anlaşılmadığı noktası da bu makalenin ilgilendiği bir konudur. Çünkü demokrasinin sağlam temeller üzerine oturtulacağı bir Türkiye'de Çerkeslerin hem varsa talepleri doğru anlaşılmış olur hem de her kimliğin içinde bulunduğu ağın üreteceği katma değerden toplumun geneli de daha fazla faydalanmış olur. Bu faydanın şüphesiz çok farklı yönleri olabilir ama özellikle ekonomik yönü ve uluslararası politik yönü daha görünürdür. Ayrıca ulusal düzeydeki politik yönün demokrasiyi besleyecek katkısı da göz ardı edilmemelidir.

Çerkeslerin yaşadığı sorunların (özellikle geleneklerin kent ortamında yaşanması konusunda) Aleviler ve Kürtler başta olmak üzere –tıpkı dünyadaki benzerlerinde olduğu gibi- Türkiye'de bulunan diğer grupların kentlere göç ile birlikte yaşadıkları sorunlarla paralelliği dikkat çekicidir. Ancak kimlikler konusunda yapılan çalışmalarda kimliğin "biricikliği" oldukça cazip olabilmekte ve kimliğin diğer kimliklerle "ortaklığı" hatta toplumsal değişimin "evrenselliği" göz ardı edilebilmektedir. Bundan dolayı çalışmada, "biricikliğin" yanı sıra "ortaklık" ve evrensellik" de düşünülerek çözümlemeler yapılacaktır. Zira göç olgusu, her grup için özgün deneyimler içerse de daha çok benzer hatta evrensel süreçler üretir.

Bu doğrultuda öncelikle kimliklere nasıl yaklaşmak gerektiğine dair kısa bir değerlendirme yapılacak, ardından Çerkesliğin diasporik bir kimlik olup olmadığını ortaya koymak için diaspora tartışmalarına girilecektir. Son bölümde ise kimliksel sorunlar ve/veya kimliksel fırsatlar Çerkesler merkeze alınarak değerlendirilecektir.

1.BİR KİMLİĞİ ANLAMAYA GİRİŞ

"Kimliklerin biricikliği söylemi" kimliklerin inşa sürecinde işlevsel olduğundan anlamlı bulunur ve kimlik mensupları tarafından özellikle savunulur. Bu etki ile yapılan akademik çalışımalar; adeta "sorunların biricikliğine" evrilmekte ve her kimliksel sorun kendi nevi şahsına münhasır bir sorunmuş ve çözümü de kendine hasmış gibi ele alırlar. Elbette her kimliksel sorun kendine özgü özellikler de barındırır. Bu da ona özgü çözümleri kapsar ancak daha makro düzeyde "ortak" olan ve "daha fazla demokrasi" ve "daha iyi koşullarda yaşam" gibi formüle edilebilecek ortak sorun ve ortak çözüm saptamaları için yaşananların da ne kadar "ortak" olduğuna vurgu yapılması gerekir. Bu yapılırken de hem biriciklik hem de ortaklık için ifrat ve tefritten kaçınmak yararlı olacaktır.

Daha sağlıklı bir yaklaşım geliştirmek için klasik mantık kavramlarından esinlenilerek oluşturulan bir çerçeve öneriyoruz. Bu çerçeve;

[2] *Demokrasi denklemi* tabirini, farklı unsurların talepleri ve bunlara karşı direnç sonucunda demokrasinin aldığı durum anlamında kullanıyorum.

[3] Şüphesiz bu farklı talepler ve demokrasi denklemine etkileri bakımından özellikle entelektüel açıdan çok anlamlı olan kadınların, Romanların, Lazların, beyaz Türklerin, farklı yaşam tarzı savunularının, eşcinsellerin, Hıristiyanların, ateistlerin, veganların talepleri ve bunlara karşı dirençler başta olmak üzere daha pek çok şey de sayılabilir.

tümel, tikel ve tekil veçhelerden oluşmaktadır[4]. Tümel veçhe "evrenselliğe", tikel veçhe "ortaklığa" ve tekil veçhe ise "biricikliğe" gönderme yapmaktadır Buna göre tartışma konusu sınırlandırılırken bu üç veçheden de gerekli şekilde faydalanılmadığı sürece konu doğru anlaşılamayacaktır.

1-*Tümel veçhe*: "Tümel" ile ilişkiye odaklanılan, tümelin içinde nasıl konumlanıldığına bakılan ve "evrensellik" ile ilgilenilen bu veçhede, en genel anlamda, "insan olmak" ile ilgili evrensel bir ortaklık vardır. Bu ortaklık da "sosyal bilim" düşüncesini mümkün kılar. Evrensel ortaklığın mekânsal karşılığı ise tüm insanlarla paylaşılan "dünya"dır. Tümel veçhe; kentleşme, sanayileşme, küreselleşme, modernleşme, pandemi, asimilasyon, göçmenlik, diaspora, yurttaşlık gibi tüm dünyada yaşanılan ya da maruz kalınan durumlar ve bu durumlara uyan kavramları çözümleme aracı olarak kullanır.

2-*Tikel veçhe*: "Tikel" ile ilişkiye odaklanılan, tikelin içinde nasıl konumlanıldığına bakılan ve birlikte yaşanılan diğer gruplarla "ortaklık" düşüncesi ile ilgilenilen bu veçhede "ortaklık" şüphesiz "Türkiyeli" olmaktır. Türkiyelilik kimliğinin Türkiye'de mevcut olan herkesin kimliği ile (karşı çıkmak biçiminde de olsa) bir bağlantısı/ortak paydası vardır. Anayasa başta olmak üzere geçerli olan yasal mevzuat, din, gelenek, toplumsal önyargılar, insan hakları, demokrasi mücadelesi ya da anti-demokratik uygulamalar gibi temaların doğrudan etkilediği bir bütüne aitlik, parçası olan her kimliğe sirayet etmektedir. Yanı sıra Ortadoğulu, Doğulu, İslam dünyasının bir parçası, laik bir devlet, Avrupa Birliğinin bir parçası, Osmanlı'nın mirasçısı, Türk dünyasının lideri olmak gibi Türkiyeliliğe farklı ideolojik perspektiflerle renkler ya da "karşı renkler" de ilave edilebilir.

3-*Tekil veçhe*: Kimlik mensuplarının kendi aralarındaki ilişkiye odaklanmakta, kendilerini nasıl anlamlandırdıklarına bakmakta ve yaşanılanların "biricikliği" ile ilgilenmektedir. Şüphesiz Çerkeslerin de kendilerine özgü koşulları, deneyimleri, düşünceleri, tutum ve davranışları çok önemlidir ve bunların da değerlendirilmesi gerekir. Tekillik bu anlamda Çerkes kimliği ile (farklı kimliksel yaklaşımlar göz ardı edilmeden) örtüşmektedir. Bu özgünlüğün "diasporalaşma" sürecinden de beslendiği söylenebilir.

Bu üç veçheli perspektif kullanıldığında; konunun hem insan olmak, hem Türkiyeli olmak ve hem de Çerkes olmak yönlerinin zayıflatılmadan anlatılabileceği düşünülmektedir. Böylece bir taraftan farklı gruplar arasındaki benzerliklerin altı çizilebilecek, diğer taraftan da Çerkeslerin kendilerine özgülüğünün de üstü örtülmeyecektir. Ayrıca Çerkeslerin yaşadıkları karşısında geliştirdikleri stratejiler ve bunun sosyo-politik yaşamdaki anlamı da daha net bir biçimde ortaya çıkarılabilecektir.

Üç veçhenin ayrıca "geleneğin yeniden icadının" "üç dalga" biçiminde anlatılan dönüşüm süreciyle bağlantısı da unutulmamalıdır.

[4] Bazı yazarlar diasporanın evrensel ve tikel eksenine değinirler. "Evrensel eksen" küresel bağlama oturtulurken, "tikel eksen" grubun kültürel bağlamına oturtulur (kısa bir değerlendirme için bkz. Kaya 2011: 73-74).

1-*Birinci dalga geleneğin icadı*: Daha çok kendine özgülük barındıran niteliklerin hâkim olduğu bir dönemde yaşanan geleneğin yeniden formüle edilmesini anlatır. Bu süreci anlamak "tekil veçhe" ile elde edilecek perspektifi daha fazla öne çıkarmakla mümkündür. 1860'larla birlikte başlatılacak bu süreçte, şüphesiz Çerkesler Türkiye'nin diğer halkları ile de bir etkileşime girmişlerdir. Ancak kırsal alandaki yaşam pratikleri etkileşimin daha sınırlı olmasını sağlamış, böylece geleneklerin gelişimi daha yavaş bir hızda seyretmiştir. Bu anlamda, her ne kadar "tikel veçhenin" sunacağı perspektife başvurmak gerekse de birinci dalga geleneğin icadını anlamak için "tekil veçhe" çok daha anlamlı olacaktır.

Birinci dalga için yeniden icat zorunluluğu, geleneksel feodal ilişkilerin yeni yaşam alanına uyarlanması ile ilgilidir. Örneğin göç eden Çerkesler sadece aristokratlar ve özgür insanlardan ibaret değildi, ayrıca "serfleri ve köleleri" de barındırıyordu. Osmanlı kayıtlarına göre kölelerin sayısı 150.000'i buluyordu. Değişen dünyada Osmanlı Devleti, kölelik konusunda ciddi adımlar atmıştı. Üstelik İslam dininin "Müslümanın köle yapılamayacağı" ilkesi, durumu farklı bir boyuta da taşıyordu. Dolayısıyla bu katı hiyerarşik durumu Türkiye'de sürdürmek mümkün olmayacaktı (bkz. Besleney, 2014: 53). Ayrıca başta İngiltere olmak üzere bazı Batılı güçlerin Osmanlı Devleti'nde köleliğin kaldırılması için ciddi çabaları da olmuştur. Osmanlıyı baskılayan bu politikalar köleliğin kaldırılmasında ve bu konuda denetimlerin artmasında ciddi anlamda etkili olmuştur[5].

Birinci dalganın yaşanmasında ayrıca Osmanlı Devleti'nin ve daha sonra da Türkiye Cumhuriyeti'nin politikaları da etkili olmuştur. Bu alandaki önemli gelişmelerden biri de devletin iskân politikalarıdır. Zira bu politikaların feodal ilişkileri aşındırdığı söylenebilir. Özellikle göçmenlerin yerli halkla karışık bir biçimde yaşaması için küçük gruplar halinde yerleştirilmesi ve devlete itaati arttırmak için sülale reislerinin gruptan ayrılarak başka yerlere yerleştirilmesi (Dündar, 2002: 47) bu çerçevede düşünülebilir. Yanı sıra etnik gruplara yönelik politikalar, yurttaşlık düzenlemeleri, milliyetçilik akımı gibi daha birçok etken de geleneğin birinci dalga icadını belirlemiştir.

2-*İkinci dalga geleneğin icadı*: Bu icat süreci Türkiye'deki diğer topluluklarla etkileşimi arttıran, geleneksel köy yaşamından ayrılıp kentlere yerleşmeye denk gelir. Dolayısıyla "ikinci dalgayı" anlamak için "tikel veçhenin" sunduğu perspektife daha çok ihtiyaç olacaktır. Kente göç, 1950'lerle başlatılabilir. İkinci dalga başlar başlamaz kuşkusuz birinci dalganın bittiği söylenemez ancak gittikçe baskın hale geldiği söylenebilir.

Kente göç eden Çerkesler sadece diğer kimliklere mensup insanlarla karşılaşmadılar, ayrıca farklı Çerkes kimlikleri ile de karşılaştılar. Daha sonra değinileceği gibi, bu süreçte Çerkeslerin kim olduğuna dair tartışmalar, anavatanın anlamı, anavatana dönme düşüncesi, sürgün, asimilasyon,

[5] 1840 ve 1890 yıllarını kapsayan Osmanlı köle ticaretini konu alan E. R. Toledano'nun önemli çalışması (1994) Çerkes köleliğini de ayrıntılı bir biçimde incelemektedir.

anavatanda yaşanan bağımsızlık mücadeleleri gibi pek çok konu Çerkeslerin gündemine girmiştir. İkinci dalganın baskınlığı üçüncü dalgaya bıraktığı 2000'li yıllarda artık gündemi diaspora belirleyecektir.

3-*Üçüncü dalga geleneğin icadı*: Küresel dünyada geleneğin değişimini anlatır. Üçüncü dalga icat, dünyanın diğer ülkelerinden olan insanlarla etkileşimi de sağlayan bir uluslararasılık içerdiği gibi sosyal medya ağlarının artan etkisi ile bir sanallık da barındırmaktadır. Dolayısıyla bu süreç kimliklerin sanal ortamda yeniden formül edilmesine de olanak sağlamıştır.

Üçüncü dalgaya anlam vermek için "tümel veçheyi" merkeze almak gerekecektir. Dünyadaki diğer diasporik topluluklardan biri olmak, diğerlerinin yaşadıklarını bilmek ve diğerleriyle ortak yönler keşfetmek ister istemez "evrensel" olan ile bağı güçlendirecektir. Ancak üçüncü dalgayı anlamak için, tümel veçhenin önemi yadsınamasa da, tümel veçhe tek başına yetmeyecektir. Zira küresel âlemde kaybolmamak için özgünlüğe ve daha iyi koşullarda yaşamak için de gerçek hayatta yan yana olunan diğer kimlik grupları ile "ortaklığa" ihtiyaç olacaktır. Tüm bunlar üçüncü dalga geleneğin icadını lehe çevirmek için, sözü edilen her üç veçheyi de kullanmayı zorunlu kılmaktadır. Bu perspektif; yaşanılan ülke, köken ülke ve diasporik topluluk arasındaki ilişkilerin de daha sağlıklı olmasını sağlayabilir, dolayısıyla diasporik bilinç açısından da iyi bir göstergedir.

Diasporik olma, Çerkesleri Türkiye'deki ve tabii ki dünyadaki bazı kimliklerden ayrıca farklı da kılacaktır. Ancak aynı şekilde özellikle göçmenlik hikâyesi olan diğer bazı kimliklerle de ortaklaştıracaktır. Bu durum avantajlı olabileceği gibi dezavantajlı da olabilir. Diasporik bir kimlik olarak Çerkeslik; kent yaşamının etkisi ile yeni bir sosyolojik yapıya, küresel dünyanın açtığı Çerkeslerarası etkileşimin potansiyeline ve Türkiye'nin zaman zaman alevlenen kimlikli siyasetinin bir parçası olmaya tekabül eder. Dolayısıyla diasporik olmak sadece basit bir sıfatla anılmak anlamına gelmemekte ayrıca hayati bir nitelik de taşımaktadır.

2. DİASPORA NEDİR?

Ulus devletlerin son dönemlere kadar uyguladığı "aynılaştırma politikaları", iletişim kanallarının sınır tanımadığı küreselleşen dünyada anlamlı olmamaya başladı. Farklı toplumsal gruplar, ulus-devlet inşası sürecinde kurgulanan tek tip yurttaşlık projelerini daha görünür bir biçimde eleştirir oldular. Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye de bundan nasibini aldı ve farklılıklarla ilgili yaşanan sorunlar siyasetin gündemini belirledi. Eşzamanlı bir biçimde artan kimliksel talepler ve bunların oluşturduğu sorunlara çözüm konusunda akademik çevreler de duyarsız kalmadılar. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kurulmasından sonra adeta tabu olan farklı dinsel ve etnik kimlikler, son dönemlerde çalışmalara çok daha fazla konu olmaya başladılar. Özellikle Kürtler, Aleviler ve Gayrimüslimler konusunda geniş bir literatür oluştu. Bu üç toplumsal kesim kadar olmasa da başka etnik ve

dinsel topluluklar hakkında ve tabii ki Çerkesler hakkında da çok sayıda çalışma yapıldı.

Akademik tezlere bakıldığında son yirmi yılda, Çerkes kimliği ve Çerkeslerin sosyo-kültürel sorunları hakkında 70'in üzerinde tez yazıldığı görülür (Bingöl, 2020: 66-67). Bu çalışmalarda Çerkesleri diasporik bir kimlik olarak alıp inceleme eğilimi de artmaktadır. "Çerkesler diaspora mı?" sorusuna, teorik çalışmalardan hareketle olumlu cevap vermek ve bunu gerekçelendirmek mümkündür. "Nesnel" olarak sunulabilecek bu gerekçenin yanında daha "öznel" bir gerekçeden de söz edilebilir. Bu öznel gerekçe diaspora kavramının bazı Çerkes aydınlar tarafından Çerkesler için bilinçli bir biçimde, kimliği güçlendirecek bir strateji olarak kullanılmasıdır. Ancak Türkiye kamuoyunda "diaspora" (özellikle popüler kültürde kavrama yüklenen yanlış anlam, basın yayın organlarında çıkan bazı yorumlar ve bazı siyasilerin konuyu farklı şekillerde değerlendirmelerinden dolayı[6]) negatif çağrışımlarla yüklü bir kavram olduğundan "diasporik bir kimliği savunmak kolay olmamaktadır.

Burada "diaspora" kullanılacaktır ancak öncesinde bu kavram hakkındaki "negatif" kullanımların teoriden yeterince beslenemediğini ortaya koymak için "diaspora nedir?" tartışması ile başlanacaktır. Sonrasında "Çerkesler diaspora mı?" sorusuna neden "evet" yanıtının verilebileceğine dair bir açıklamaya gidilecektir.

Alman sosyolog Robert Hettlage diaspora kavramını sosyal bilimler açısından üç farklı tanımının yapılabileceğini söyler: (1) Geniş tanımlama, (2) kategorik tanımlama ve (3) oksimoron tanımlama (Dufoix, 2013: 20-21).

(1) *Geniş tanımlama*da, tanımlanan nesne konusundan bağımsız bir biçimde ele alınır. Gelecekteki yeni durumlara da açık kapı bırakılır. G. Sheffer'in yaptığı tanım buna örnek olarak verilebilir. Ona göre ev sahibi ülkeye yerleşmiş ancak anavatan ile de sıkı maddi-manevi ilişkilerini sürdüren "göçmen kökenli azınlık etnik gruplar" modern diasporaları oluşturur. (Dufoix, 2013: 21)

(2) Bu geniş tanımlamaya karşın *kategorik tanımlama* daha sıkı sınırlar çizer ve gerçek diaspora ile gerçek olmayan diaspora arasında bir ayrım gözetmenin önemini vurgular. Sadece bir kriteri ele alıp ona göre değerlendirenler olduğu gibi birden çok kriterin olması gerektiğine de vurgu yapanlar vardır. Örneğin Y. Lacoste diaspora tanımı yapabilmek için "bir halkın büyük çoğunluğunun dağıtılmış olması gerekir" der. Bu sayı ile ilgili bir saptama değil aksine anavatandaki nüfusun oranıyla ilişkilidir. Bu durumda dışarıda bulunan 20 milyon Çinlinin anavatandaki Çinlilerle oranı düşünüldüğünde, diaspora olarak adlandırılamaz. Böyle bir hesaplamayla sadece Museviler, Filistinliler, Lübnanlılar, Ermeniler ve İrlandalılar diaspora olarak adlandırılabilirler (Dufoix, 2013: 22). Birden çok kritere vurgu yapan W. Safran (1991: 83-84) ise diasporayı bazı ortak noktaları olan gurbetçi azınlık gruplarına özgüler. Ona göre; öncelikle bir merkezden en azından iki farklı yabancı çevreye dağılmış olmak, anavatanla kolektif bir

[6] Bu tartışmalar için bkz. Uçar 2014a; Uçar 2014b.

hafızayla ilgiyi sürdürmek, ev sahibi ülke tarafından kabul edilmemek, geri dönüş idealini yaşatmak, anavatanın inşası ya da güvenliği konusunda kolektif bir yükümlülüğe inanmak ve anavatanla bireysel ya da kolektif ilişkileri devam ettirmek gerekir (Ayrıca bkz. Bingöl 2020: 7; Kaya: 2010).

Bu tanımlama Musevileri merkeze alarak yapılmış olan bir tanımlamadır. Dolayısıyla diaspora olarak Museviler ilk, orijinal ve en önemli örnek olarak görülür (DEİK, 2011: 4; Dufoix, 2013: 22-23; Kaya, 2010; Kaya, 2011: 27 vd; Wahlbeck, 2002: 231). Bu durum zaman ve mekânı hesaba katmadan başta belirlenmiş "en iyi örnek" düşüncesiyle hareket ettiğinden eleştirilir. Zira tarihsel açıdan kutsal kitapla bağlantı kurarak kendi diasporik durumları ile "seçilmiş halk" olmak arasında bağlantı gören Yahudilerin yaşadığı sürgün, travma ve bunun etkisiyle oluşturdukları kolektif kimlik diğer gruplara, hele hele modern diasporik gruplara hiç de örneklik teşkil etmemektedir (Reis, 2004: 44-45).

Safran'ın yaptığı sınıflandırma Ö. Wahlback için de sorun teşkil edebilecek bir yaklaşımdır. Zira Safran'nın önerdiği şey Yahudiliği diaspora için bir "ideal tip" (1991: 84) olarak görmektir ki bu da Weberyen anlamda "ideal tip"in sadece bir çözümleme aracı olduğu düşünüldüğünde, gerçekte saf haliyle bulunamayacağından, problemlidir (Wahlbeck: 2002: 231). Bunun yanında yine çokça atıf yapılan bir başka kategorik tanımlama da R. Cohen'e aittir. Cohen, birincil kimliklere dayanan bir ayrım yapar ve 5 grup belirler: kurban (Musevi, Afrikalı, Ermeni ve Filistinli)[7], işçi özellikli (Hintli), ticari (Çinli), kültürel (Karayipli) ve emperyal (İngiliz, Fransız, İspanyol ve Portekizli) özellikleri öne çıkarır (Anthias, 1998: 562; Dufoix, 2013: 23; Wahlbeck: 2002: 230). Bu tanımlama daha kapsayıcı görünse de küresel dünyanın çokluğuna, melezliğine ve geçişkenliğine yetecek bir açıklama sunmaz.

(3) *Oksimoran tanımlama*da ise postmodernizmin bakış açısı belirgindir. Burada kimliklerin kesin sınırlarının belirlenemeyeceğine, akışkan, merkezsiz, heterojen, melez olduğuna ve çeşitlilik barındırdığına vurgu yapılır. Modern diaspora tanımlamasında sınırların daha net çizilebildiği varsayımıyla Museviler nasıl ki temel örnekse, daha çok çeşitlilik barındıran Siyahiler ise postmodern diaspora tanımı için örnek teşkil etmektedir. (Dufoix, 2013: 23-25; ayrıca bkz. Anthias, 1998: 565-566)

Öte yandan bir insan, postmodernizm tartışmalarına uyumlu olacak bir biçimde, birden çok diasporaya da ait olabilir. Buna "çoklu diaspora" diyebiliriz. Çoklu diasporayı iki türlü anlamak mümkündür. Bunlardan ilki, aynı anda birden çok diasporik aidiyetin taşıyıcısı olmayı; ikincisi ise aynı kimlikle birden çok yerle ilişkisinin kesilmesini (genel diasporik kimliğin de dışında olmayı) anlatmaktadır.

(a) Birden çok diasporik aidiyet: son zamanlarda daha çok konuşulur olan, özellikle Avrupa'da yaşayan Türkiyeliler kastedilerek kullanılan "Türkiye diasporası" kavramı üzerinden konuyu açabiliriz. Oluşan Türkiyeli

[7] R. Cohen kurban diaspora olarak Yahudileri, Afrikalıları, İrlandalıları, Ermenileri ve Filistinlileri neden saydığının gerekçelerini ayrıca bir makalesinde de belirtir. Bkz. Cohen, 1996: 512 vd.

diaspora tabirinin bileşenlerine bakılarak; ayrı ayrı Kürt diasporası ya da Alevi diasporası tabirleri de kullanılabilir[8]. Sadece Alevi diasporası ya da Kürt diasporası dendiğinde Türkiyeli diasporanın da dışına çıkılmış olur. Örneğin Kürtler için sadece Türkiyeli Kürtleri kast etmeyen bir kullanım geliştirilmiş olur. Aynı şekilde Kürt Alevi bir diasporadan da bahsedilebilir ki o zaman da Alevi olmayan Kürtler dışarıda bırakılarak bir tanımlama yapılmış olur. Yanı sıra Müslüman bir diaspora dediğimizde bu çoklu diaspora, Türkiyeliliği aşan daha renkli bir hal alır.

(b) Mükerrer diasporik aidiyet: örnek olarak Küba'da yaşayan Yahudilerin Küba Devrimi'nden sonra Miami'de oluşturdukları diasporik grup verilebilir[9]. Küba'da bu grubun zaten bir diaspora deneyimi var ancak yaşayıp alıştıkları bir ülkeden bu sefer Miami'ye göç ediyorlar. Burada da farklı açıdan bir çoklu diaspora söz konusudur.

Şu ana kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılabileceği üzere "göç", diaspora kimliği için çok önemli bir konudur. Ancak her diasporanın mutlaka "göç" ile ilişkisi olmakla birlikte her göç eden kişi diasporanın bir parçası olmayabilir. Hatta öyle anlaşılmaktadır ki, yaygın kanının aksine, zorunlu bir göç olmasa da diaspora mümkün olabilir. Nasıl yapılırsa yapılsın;

> "…her diaspora tanımında, dışarıda kalan ancak diasporik olduğu da söylenebilecek gruplardan söz edilebilir. O zaman tanımlamanın daha kapsayıcı olması ve diasporik olduğu iddia edilen grupların hepsini de içine alması gerekir. Bu da daha gevşek bir tanımlamaya yol açar. Öyle anlaşılıyor ki bu tanımlamanın ancak 2 unsuru olabilir. Bunlardan ilki "anavatanın dışında olma" (anavatanın nasıl tanımlanabileceği ve neden, hangi koşullarda anavatandan uzak kalındığı tartışmalarına girmeden) durumudur ki bu kesinlikle bir diasporada olmazsa olmaz koşuldur. Şu ana kadar yapılan tüm tanımlamalarda bu vurgu öncelikli olarak vardır. İkinci bir unsur ise diasporik bir grup olunduğuna dair bir iddianın varlığıdır. Bu iddia diasporik grubun mensuplarınca dile getirilebileceği gibi dışarıdan da o gruba atfedilebilir bir iddia olarak düşünülebilir. Bu varsayım, "grubun ne kadar bir kesiminde bilinç olduğu" tartışmasını da anlamsız kılacağından işlevsel görülmektedir." (Uçar, 2014c: 92).

Diaspora olmak için göç etmek, anavatanın dışında olmak tek başına yeterli değildir. Gelinen yeni vatanda kurulan düzen ve bu düzende alınan rol de belirleyici olmaktadır. Bu düzenin belirleyicisi olmak diasporik bir kimliğe mensup olmamak anlamına gelmektedir. Örneğin Türkiye'deki Türklerin Orta Asya'dan göç etmesi, Amerika Birleşik Devletleri'nde, Avusturalya'da ya da Yeni Zelanda'da yaşayan beyaz Protestanların Avrupa'dan göç etmesi onları diaspora olarak tanımlamaya yetmez. Bu çerçevede her halükârda göç zorunlu bir koşul iken yeterli bir koşul olamayacaktır ve ikinci unsur olan "diasporik olma iddiası" ilk koşulu tamamlayacaktır.

[8] Türkiye/Türk, Kürt, Alevi diasporaları üzerinden yapılan tanımlama ve tartışmalar için bkz. (Alinia, 2004; Başer, 2013; DEİK, 2011; Khayati, 2009; Sakman, 2015; Telli, 2018; Uçar, 2014b; Uçar, 2014c; Uçar, 2017)

[9] Bu grubu konu alarak onlar için "multiple diasporas/çoklu diaspora" tabirini kullanan bir etkinlik haberi için bkz. (Florida International University, 2014)

Bu çalışmada, diasporanın minimum iki koşulu (anavatanda olmamak ve diasporik bilinç) olması gerektiği tespiti benimsenmiştir. Gerçekten de bu iki özellik büyük oranda açıklayıcıdır. Ancak tanımlama konusunda alanda yapılan çok farklı tartışmaların olduğu hatta diaspora kavramının kullanımını anlamsız kılacak, flulaştıracak kullanımlarla da karşılaşılabileceği hesaplanmalıdır. Bu durumu "diasporanın diasporası" biçiminde ele alan R. Brubaker "anavatandan başka yerlere dağılma" biçiminde açıklanan klasik "diaspora" tanımını diaspora terimine uyarlayarak biraz da ironik bir dille konuyu değerlendirir. Ona göre "anlam, kavram ve disiplin alanı içinde diasporanın anlamının dağılmış olduğu" söylenebilir. Anavatanla bağları süren gruplar üzerinden düşünüldüğünde kavramın göçmenleri ve göçmen işçileri kapsadığı vurgulanır. Ancak anavatanla bağları daha zayıf görülen transetnik ve sınıraşırı dilsel kategoriler (Frankofonlar, Anglofonlar gibi) ve daha karmaşık görülen küresel dinsel topluluklar (Hindular, Sihler, Müslümanlar, Katolikler gibi) için de bu kavram aynı şekilde kullanılabilmektedir. İtalyanlar gibi bazı göçmen gruplar, asimile dahi olsalar, onları tanımlarken diaspora kavramının kullanılabildiğine rastlanır. Diğer taraftan daha bulanık görülen bazı diaspora grupları da hem akademik arenada hem de popüler medyada yer bulabilmektedir (örneğin Dixie[10] diasporası, Yankee[11] diasporası, liberal diaspora, muhafazakâr diaspora, gey diasporası, köktenci diaspora, terörist diaspora gibi) (Brubaker, 2005: 1-3).

Oluşturulan bu teorik çerçeve ile birlikte, artık Robert Hettlage'nin yaptığı her üç tanımlama türüne ve diaspora tanımı yapan farklı düşünürlerin tanımlamalarına[12] göre Türkiye Çerkesleri ele alınabilir.

3.ÇERKES DİASPORASI VE DİASPORALAŞMA

Hettlage'nin, yukarıda sözü edilen, geniş tanımlaması ve buna uygun olan Sheffer'in açıklamaları Çerkesler'in durumuna doğrudan uyar. Zira Çerkesler de başka bir ülkeye yerleşmiş, anavatanları ile ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Anavatan ile ilişkilerin niteliği, 1990 öncesinde ve sonrasında oldukça farklıdır. Çünkü önceleri anavatan sadece kurgusal bir anlam taşırken, 90 sonrasında hem ziyaret edilebilir hem de işbirliği yapılabilir bir vatana dönüşmüştür. Dolayısıyla maddi-manevi birçok boyutta işbirliği mümkün olmuştur.

Geniş tanımlamaya karşın daha sıkı sınırlar çizen *kategorik tanımlama* ışığında hem tekli hem de çoklu kriter uygulayanlar açısından da Çerkeslere bakılabilir.

-Lacoste'nin diaspora diyebilmek için "bir halkın büyük çoğunluğunun dağıtılmış" olması gerekir dediği kriteri, her bakımdan Çerkesleri de anlatmaktadır. Gerçekten de anavatanda kalanların oranı çok azdır. Bu çerçevede onun Museviler, Filistinliler, Lübnanlılar, Ermeniler ve

[10] ABD'nin Güneydoğu eyaletlerinden olanlar için kullanılan bir tabir.
[11] ABD'nin Kuzey eyaletlerinden olanlar için kullanılan bir tabir
[12] Farklı Diaspora tanımları ve tartışmalar için bkz. (Uçar, 2014b).

İrlandalılardan oluşan diaspora grupları listesine Çerkesleri de eklemek gerekir.

-Safran'ın Musevileri merkeze alarak yaptığı tanımlamada altı unsur vardı. Bu unsurların en az beş tanesi Çerkesleri kapsar. İki farklı yabancı çevreye dağılma ve anavatanla (kolektif bir hafızayla) ilginin sürmesi konuları oldukça nettir. Geri dönüş ideali, anavatanın inşası ve anavatanla ilişkilerin sürdürülmesi meseleleri ise konjektürel olarak değişen şiddette de olsa günümüzde kendisini çok daha fazla göstermektedir. Son kalan kriter olan "ev sahibi ülke tarafından kabul edilmeme" durumu ise birçok kişinin hatta bazı Çerkeslerin de itiraz edebileceği bir unsurdur. Ancak geniş kapsamda düşünüldüğünde, farklı etnik kimliklere mensubiyetin Cumhuriyet döneminde zaman zaman sıkıntılı görüldüğü dolayısıyla bu kriterin de anlamlı olduğu söylenebilir[13].

-Cohen'in "kurban diasporası" tanımı da zorla yerlerinden edilmiş olan Çerkeslere uymaktadır. Dolayısıyla Yahudi, Afrikalı, İrlandalı, Ermeni ve Filistinlileri kapsayan bu sınıflandırmanın da içine Çerkesler çok rahat bir biçimde yerleştirilebilir.

Postmodernizmin bakış açısını yansıtan *Oksimoran tanımlama* her halükârda Çerkeslerin diaspora olduğunu belirtirken, genel bir "Çerkesler" tanımıyla da yetinmeyecek; Adige ya da Abhaz diasporası, Almanya'da yaşayan Türkiyeli Çerkesler diasporası gibi daha alt diasporik gruplardan ya da çoklu diasporik aidiyetlerden de söz edebilecektir. Ayrıca Wahlbeck gibi yazarların ulus devletin "içinde ya da arasında olan bir ilişkiden ziyade ötesinde ve üzerinde" bir ilişkiye gönderme yaptığı etnik bağların (Wahlbeck: 2002: 223-224) yeni ilişkileri açısından da Çerkesler önemli bir örnektir. Her ne kadar Çerkes diasporasının en önemli nüfusu Türkiye'de olsa da birçok ülkeye yayılan Çerkes nüfusunun sorunları ve tartışmaları her halükârda ulus-üstüdür ve uluslararasıdır.

Görüldüğü gibi ciddi eleştirilere tabi tutulsalar da hem dar tanımlamalara hem de geniş tanımlamalara göre Çerkeslerin bir diaspora olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu savı güçlendiren bir başka unsur da çok sayıda Çerkesin, Çerkesleri diaspora olarak görmeleridir[14] ki bu da "diasporik bilince" işaret eder.

Çerkeslerin kendilerini diaspora olarak görmeleri diasporik bir bilince işaret etmekle birlikte, bu bilincin oluşması bir süreçtir. Öyle anlaşılıyor ki bu süreç halen devam etmektedir. Çerkeslerin kurdukları örgütler tarihsel süreçte Çerkeslerin kendilerini hangi dönemlerde nasıl tanımladıklarını ve diaspora aşamasına nasıl ulaştıklarını gösterir.

Osmanlı topraklarında yaşayan Çerkesler, sürgün sonrasında *birinci dalga geleneğin icadı*nı yaşarken, "Çerkes" ismini kullanarak bazı

[13] Cumhuriyetin kurulması ile birlikte Çerkes kimliğinin sorun olarak algılanması arasında kurulan bir ilişki için bkz. (Kaya, 2005).

[14] Çerkesleri diaspora olarak gören Çerkesler oldukça yaygındır. Bazı örnekler için bkz. (Alankuş, 1999; Karadaş, 2009; Karayel, 2010; Natko, 2009). Ayrıca Çerkeslere ait çok sayıda internet sitesinde "diaspora" başlıklarına rastlanmaktadır. Örnek olarak kafkasevi, İstanbul Kafkas Kültür Deneği ve Kaf-Fed'in sayfalarına bakılabilir.

oluşumlara da imza atmışlardır. 1908 yılında kurulan "Çerkes İttihâd ve Teâvün Cemiyeti" bunun ilk örneğidir. Bunun dışında "Çerkes Teavün Mektebi", "Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti" ve "Çerkes Numune Mektebi" Çerkes isminin kullanılmasına örnek teşkil etmektedir. Yine Osmanlı döneminde kurulan ve "Kafkasyalığa" atıf yapan yapılar da vardır. Bunlara "Şimali Kafkas Cemiyeti" ve "Kafkas Teali Cemiyeti" örnek olarak verilebilir. Cumhuriyet'e geçişle birlikte, Osmanlı döneminden kalan -diğer etnik örgütlenmelerde olduğu gibi- Çerkeslere ait olup halen ayakta durabilen sivil örgütlerin de kapatıldığı görülür. 1940'larda ise bazı gelişmeler olmuş, sivil alana bir hareketlilik gelmiştir. Ancak yeni dönemde artık Osmanlı zamanından farklı olarak etnik adlandırmaların kullanılmağı görülecektir.

Şehre daha çok göç etmekle geleneksel yaşamın daha hızlı değiştiği 1950'ler *ikinci dalga geleneğin icadı*na işaret eder. Bu dönemde, 1951'de "Kuzey Kafkasya Türk Kültür ve Yardım Derneği", Çerkeslerin etkisi ile kurulur. Daha sonra kurulan dernek ve birliklerin de coğrafi bir niteleme olan "Kafkas" ismini kullandıklarına şahit olunur. Bu durum 2000 yılına kadar devam eder. 2000 yılında "Demokratik Çerkes Platformu" resmi bir yapıda olmasa da örgütlenir. Bu oluşum, Cumhuriyet döneminde Çerkes tabirini kullanan ilk yapıdır. 2012 yılında kurulan "İstanbul Çerkes Derneği" ise Çerkes ismini kullanan ilk resmi sivil toplum kuruluşu olarak kendisini gösterir (Çerkeslerin kurdukları sivil toplum örgütleri için bkz. Besleney, 2014: 57 vd.; Bingöl, 2020: 28 vd.; Gide, 2014; Güçtekin 2013; Kaya 2011: 106 vd.).

İkinci dalga geleneğin icadının devam ettiği 1970'ler, Çerkesler için diğer etnik kimliklerle daha çok kaynaşma anlamına da gelmektedir. Tikel ile kurulan bu bağın sonucunda, 1970'lerde ayrıca Çerkesler için ideolojik bir kırılma da yaşanmış ve diasporalaşma adına önemli bir adım atılmıştır. Çerkes örgütlenmesi içinde anayurtta yaşayanlara ilgi artmış ve "muhaceret"te yaşayanlarla anayurtta kalanlar karşılaştırması yapılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar, asimilasyondan kurtulmak için anayurda gitme düşüncesini de gündeme taşımış, dönemin hayali anayurdu 1990'lara gelindiğinde Sovyetlerin yıkılması ile birlikte "hayali" olmaktan çıkmış, etekemiğe bürünmüştür (Taymaz, 2005). Tam da bu dönemde zorla yerinden edilmeyi anlatan "sürgün" olma halinden, kimlik bilinci daha yüksek, asimilasyona karşı koymaya yarayabilecek "diaspora" olma halini kabul etmenin şartları oluşmuştur[15].

Her ne kadar diaspora kavramını benimseme 2000'li yıllara denk gelse de (Akdeniz Göker, 2018: 94), 1970'lerde başlayan sürecin kritik işlevi unutulmamalıdır. Böylece, yukarıda verilen bazı örneklerde de görüldüğü üzere, çok sayıda Çerkes aydını diaspora kimliğini Çerkeslerin asimilasyonunu önleyecek bir kavram olarak düşünüp savunmaya başlamıştır. 2000'li yıllar kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasını da

[15] 1990'larda başlayan diaspora tartışması için bkz. Alankuş, 1997; Taymaz, 1998

sağlayacak, böylece Çerkesler için diğer ülkelerde yaşayan Çerkeslerle iletişim kurmanın imkânları da artacaktır. Bu dönem, anlaşılabileceği üzere artık *üçüncü dalga geleneğin icadı* dönemidir.

4. DEĞERLENDİRME: DİASPORA OLARAK YAŞAMAK

Diasporik bir kimliğe sahip olmak bazı avantajlar ve dezavantajlar barındırır. En önemli avantajı grupta bir farkındalık oluşturmaktır. Grubu mobilize etmek, anavatanla ilişkilerini canlı tutmakla doğrudan ilişkilidir. Bu farkındalıkla hareket eden grup politik bir güce de sahip olur. Hatta bu gücün iki tarafta da geçerli olduğu söylenebilir. Örneğin Ermeni diasporası Fransa'da olduğu gibi Ermenistan'da da politik bir güce sahiptir.

Aynı şekilde diasporik grup köken ülke ile yaşanan ülke arasında sağlıklı politik ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinde de çok önemli roller oynayabilir. Her iki ülkenin dilini konuşmak, kültürünü bilmek, politik ve ekonomik ilişki ağlarının içinde olmak bu rolün kilit noktasıdır. Geliştirilen ilişkilerden öncelikle, diasporarik kimliğe sahip olan gruplar avantajlı çıksa da her iki ülke için de önemli "kazan-kazan" fırsatlarının olduğu göz ardı edilmemelidir.

Avantajların altı çizildikçe küresel dünyada diasporik ağlara verilen önem de büyümektedir. Diasporik bilince sahip olmayan gruplara bu bilincin aşılanması köken ülkenin/anavatanın yöneticilerinin önemli bir işi haline gelmektedir[16]. Ancak Çerkesler için durum biraz daha karmaşıktır zira Çerkeslerin çok büyük bir kısmı anavatanın dışındadır ve anavatanda da "yabancıların" etkisi oldukça fazladır[17]. Durum böyle olunca, oransal olarak çok daha fazla olan Türkiye Çerkeslerine daha fazla iş düşmektedir.

Diaspora, köken ülkeye karşı duyarlı olduğundan, köken ülkenin yaşadığı bazı sorunların çözülmesinde ya da en kötü ihtimalle gündeme getirilmesinde önemli roller oynayabilir. Örneğin savaşların ya da iç çatışmaların yaşandığı yerlerde diaspora, yaşanılan yerden hareketle dünya kamuoyunu harekete geçirebilir. Doğu Türkistan'da Çin'le yaşanan sorunları, bulundukları Türkiye ya da Amerika gibi yerlerden dile getirmeye çalışan Uygurlar tam da bunu yapmaktadırlar. Çerkeslerin Türkiye başta olmak üzere yaşadıkları yerlerde Çeçen-Rus ve Abhaz-Gürcü savaşlarında yaptıkları[18] çalışmalar da buna örnek olarak verilebilir.

Aynı şekilde felaketlerin yaşandığı yerlere yapılacak geleneksel "insani yardım" konusunda da diasporik gruplar ilginç açılımlar sağlayabilir. Bir doğal felaket esnasında diasporik grup doğrudan yardımların yanı sıra, bölgeyi iyi bilen gönüllüleri bulabilir, bölge ve nüfus hakkında ilk bilgileri sağlayabilir, kitle iletişim araçlarının daha sağlıklı kullanılmasına aracılık edebilir ve felaketin son bulması için önemli ağlar oluşturabilir (King ve Grullon, 2013).

[16] Türkiyeli bir diaspora oluşturma çabası için bkz. (Uçar, 2014b)

[17] Bu konuda kısa bir değerlendirme için bkz. (Khatazhuko, 2013)

[18] Çeçen-Rus ve Abhaz-Gürcü savaşları ayrıca Çerkeslerin içinde de bazı kırılmalara ve yol ayrımlarına neden olmuştur. Çerkes kimliğinin tanımını değiştiren bu olaylar hakkında bkz. (Kaya, 2011: 109 vd.).

Diasporik gruplar, genellikle köken ülkeye göre daha gelişmiş ülkelerde yaşadıkları için anavatanın gelişmesinde ciddi rol oynayabilirler. Gelişmiş ülkelerin paylaşmak istemeyeceği teknolojik transferler başta olmak üzere birçok transferin, diasporik grup tarafından daha rahat yapılabileceği görülür. Ayrıca sermaye transferi, eğitim ve kültür alanındaki gelişmeleri anavatana götürme gibi pek çok olumlu paylaşıma daha değinilebilir (bkz. Uçar, 2014b: 4432). Türkiye'de yaşayan Çerkeslerin özellikle "iş kurma" konusunda bazı girişimlerine rastlanmaktadır.

Diaspora olmanın dezavantajlarına gelindiğinde en büyük dezavantaj, bulunulan yere yüklenen anlamla birlikte ikincil bir konuma itilme riskidir. Bu tartışma Türkiye'de zaman zaman alevlenen "asli unsur"[19] olup olmama tartışmaları ile iç içedir. Gerçekten de diasporik gruba bakıp "onları her an gidecek kişiler olarak kodlamak,… onlara her an "öteki" olduklarını hissettirmek…hiçbir zaman "oralı" olamayacaklarını ima etmek, asli unsur olmadıklarını söylemek…" ciddi sorunlara yol açabilir. Ayrımcılık politikaları "diasporaya mensup olanları doğrudan etkilemekte, onları geçici, sadakati olmayan ya da her an gidebilir gruplar olarak" anlamlandırmaktadır (Uçar, 2014c: 93).

Avantajların ve dezavantajların bilincinde olan Türkiyeli Çerkesler için asıl problem, öyle anlaşılıyor ki, yok olup gitmek/asimile olmak korkusudur. Bu asimilasyon sadece yaşanılan ülke için değil anavatan için de geçerlidir. Bunun en önemli göstergesi de Çerkesce'nin hem anavatanda hem de diasporada bazı tehlikelerle karşı karşıya kalmasıdır[20]. Tüm bunlar düşünüldüğünde diaspora olmanın Çerkesleri iki açıdan güdülediği söylenebilir:

1.Diasporik bilinç Türkiye'de asimilasyonu önleyebilir. Burada kalıcı olmama/geri dönme düşüncesi (her ne kadar gerçeklikle bağı zayıf olsa da bir araç olarak) gidilecek anavatanı merkeze yerleştirmektedir. Bunun sonucunda onunla kurulacak dilsel ve kültürel bağları zorunlu kılmaktadır.

2.Diasporik bilinç en büyük Çerkes nüfusunu barındıran Türkiye Cumhuriyeti'nin karmakarışık olan Çerkes coğrafyası için bir şey yapmasını sağlayabilir. Bunun için Türkiye ile ilişkilerin iyi tutulması çok önemlidir. Anavatan için bir şey yapma düşüncesi sayısal çokluktan dolayı Türkiye üzerinden çok daha anlamlı olacaktır.

"Çerkes diasporası" nitelemesi çok anlamlı olmakla birlikte, Çerkesliğin tarihsel bir tanımlama olduğu ve sürekli değişebildiği göz ardı

[19] Bu konuda Çerkeslerin dışlandığına dair bir görüş için bkz. (Karadaş, 2009: 19vd.)

[20] Konya'nın Sarayönü ilçesine bağlı Ertuğrul Mahallesi'nde yapılan bir araştırmada; 130 yıl önce buraya Çerkeslerin yerleştiği, gelen insanların torunlarının halen mahallede yaşadığı, Çerkes olmayanların mahalleye pek yerleşmediği ancak buna rağmen bugün Çerkescenin sadece çok yaşlı insanlar tarafından bilindiği görülmüştür (Yıldız, 2021: 40). Çerkesce olarak anılan Kabartay ve Adige dilleri diğerlerinden daha iyi bir konumda gibi görünseler de (Salminen, 2007: 227), tüm Çerkes dilleri açısından belli düzeylerde sorun olduğu söylenebilir (Çerkes dillerinin Kafkasya'daki ve Türkiye'deki durumları ile ilgili bkz. UNESCO, 2021). Çerkes dillerinin kaybolmakta olduğuna dair kaygılar sıklıkla dile getirilir. Ancak Çerkes dillerinden olan Ubuhça'nın çok daha hazin bir öyküsü vardır. 1864 Sürgünü ile Türkiye'ye yerleşen ve sayıları 50 bini bulan Ubuhlar zamanla dillerini unutmuşlar ve bu dili kullanan son insan da 1992'de vefat etmiştir (Salminen, 2007: 273). Ayrıca Çerkes dilleri ile ilgili temel sorunlar ve genel bir perspektif için bkz. (Chirikba, 2006).

edilmemelidir. Zira aynı durumda olan her grup gibi Çerkesleri de bölerek ya da başka gruplara eklemleyerek yeni tanımlamalara gitmek her zaman mümkün olacaktır. Bu çerçevede "Çerkes diasporası" tanımı yapıldığında hangi dönemde yapıldığı oldukça önemlidir. Çünkü daha sonra da üzerinde durulacağı gibi, "Çerkes" üst-kimliği tarihsel süreç içinde (ve tabii ki farklı ideolojik ve politik tercihe sahip olan kişiler için de) oldukça farklı anlamlar içeregelmiştir. Örneğin Çeçenler önceleri her halükârda Çerkes olarak görülürken günümüzde daha az kişi tarafından "Çerkes" olarak görülmektedirler. Aynı şekilde Adigeler ile Abazaların anavatan düşünüldüğünde çıkarları farklılaşmış olduğundan halen Çerkes üst kimliği içinde birlikte değerlendirilip değerlendirilmeyecekleri artık şüphelidir.

Bu durum Batı Avrupa'da yaşayan "Türkiyeli diaspora" tanımlamasına oldukça benzemektedir. Zira bir Türkiyeli diaspora tanımı yapmak mı yoksa bunun yerine Türk, Kürt, Alevi diasporaları tabirlerini ayrı ayrı kullanmak mı daha doğru olacaktır? Acaba bir İslam diasporasından söz edilse ve "Türkiyeliler" bunun içine yerleştirilse olmaz mı? Ya da daha geniş bir biçimde Batı'da yaşayan göçmenlerin sorunlarının ortaklığı üzerinden hareket edilerek "Doğulular diasporası" dense daha mı doğru olacaktır?

Aslında tüm bu sorular tarihsel süreçte konjektüre de bağlı bir biçimde kendisine taraftar bulabilir. Örneğin Batı Avrupa'da yaşayan Kürt diasporası tanımı, Kürlerin kendilerine has deneyimleri ve sadece Türkiye'den gelmedikleri, İran, Irak, Suriye ve eski Sovyetler Birliği'nden gelen Kürtler'in de mevcut olduğu düşünülerek yapılabilir. Aynı şekilde Kürt diasporası yerine Kürtlerin, Türkiyeli diaspora ya da İranlı diaspora içindeki yerleri (yaşanan sorunların paralelliği düşünülerek) tanımlanabilir.

Çerkes diasporasının önünde ayakları yere basan ancak birbirine karşıt iki seçenek durmaktadır. İlki daha kapsayıcı olan bir yol; tüm Kafkasya'yı kapsayamasa da tüm Kuzey Kafkasya'yı kapsama iddiasını sürdürmektir. İkincisi ise kapsamını dar tutup Adige olmaya odaklanmaktır. Her iki tercihin de pratik bazı sonuçları, güçlü ve zayıf yanları bulunmaktadır. Ancak öyle anlaşılmaktadır ki düşünceler gerçek hayata aktarıldığında, kısa ve orta vadede bu iki uç tutumun arasında olmaya devam edilecektir. Bu tercih; diasporik olup olmamaktan bağımsız bir biçimde, kimliğin içindeki mücadeleler ve kimliğin dışında olup ona etki eden güçler tarafından şekillendirilecek bir konudur. Tercih ne olursa olsun Çerkesler kendilerini anavatanın dışında hissettikleri sürece ve buna bağlı bir biçimde Çerkes kaldıkları sürece (tanımı gereği) diaspora olmaya devam edeceklerdir.

O zaman Çerkes diasporası tanımı her halükârda anlamlıdır ancak hangi konjonktürde ve hangi mekânda kullanıldığı da önemlidir. Tüm Dünya Çerkeslerini kapsayan çabalar (Çerkeslik nasıl tanımlanırsa tanımlansın) her ne kadar mümkün olsa da yerel sorunları görünmez kılacağından asimilasyona karşı bir politika geliştirmeyi zorlaştırabilir. Çünkü Çerkeslerin kim olduğu sorusu başta olmak üzere, birçok konu üst-kimlik olarak Çerkesliği alarak çözülecek gibi değildir. Bu konu hakkında Çerkeslerin tutumu ve kararları, Çerkes diasporasının potansiyelini ne kadar dışarı

yansıtacağını da göstereceğinden önemlidir. Onun için konuyu biraz açmakta yarar olacaktır.

Bugün Kuzey Kafkasya'ya bakıldığında yakın geçmişte yaşanan pek çok göç hareketinin olduğu tespit edilebilir. Özellikle bölgeye yerleşmiş bazı halkların mensup oldukları etnik grubun, başka yerlerde daha yoğun yaşadığı gerekçe gösterilerek "yerli" olmadıkları söylenebilir. Örneğin Rus Kazakları, Ruslar, Beyaz Ruslar, Ukraynalılar, Ermeniler, Rumlar ve Yahudiler bu gruba dâhildir. Bazıları daha sonra göç etse de "oralı" olarak görülen çok sayıda etnik grup da vardır. Bunlar ise Adige-Abhazlar, Çeçen-İnguşlar, Dağıstan bölgesinde yaşayanlar (Andi, Avar, Lak, Lezgi gibi), Turani/Türk kökenliler (Karaçay, Balkar, Nogay, Kumuklar) ve İrani kökenlilerden (Osetlerden) meydana gelmektedir (Aslan, 2005: 61 vd.; Tavkul: 1999). Peki, bu olgu ile birlikte düşünüldüğünde etnik bağlara bakılarak Çerkesleri tüm Kuzey Kafkasyalılar olarak görmek mümkün mü?

Aslında Türkiye'de yaşayan insanların çoğu için bu böyledir. Ancak Kafkasya'da yaşayanlar için bu kullanım, oranın bölünmüş siyasal yapısından dolayı sadece Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde yaşayanlar için geçerlidir. Tarihsel olarak bakıldığında Çerkesler, kendilerini "Adige" olarak adlandırırlar ancak bugün daha dar kapsamlı bir şekilde Adige Cumhuriyeti'nden olanlara bu isim verilir. Her halükârda dil dâhil Adigelere çok yakın olan Kabardeyler, Adige Cumhuriyeti'nden farklı bir Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nin mensuplarıdır. Üstelik Türkiye dâhil birçok yerde Abazalar Adigelere oldukça yakın olmalarına rağmen kendilerini Çerkes olarak değil de daha çok Abaza olarak adlandırmayı tercih ediyorlar (Aslan, 2005: 62). Görüldüğü gibi genel bir Çerkes tanımlaması bazı sorunlar barındırmaktadır.

XVII. yüzyıl ve sonrasında Osmanlı'da Çerkes tabiri Kuzey Kafkasyalı tüm Müslümanlar için kullanılmaktaydı (Kaya, 2007). Daha önce de belirtildiği gibi Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren farklı etnik kimliklere karşı duyulan şüphe, adlandırma sorununa Cumhuriyet tarafında da onaylanabilecek farklı bir çözüm bulmaya zorlamıştı. Bu çerçevede etnik bir adlandırma olan 'Çerkes' sözcüğü yerine mekâna atıfta bulunan "Kafkas" veya "Kuzey Kafkas" gibi adlandırmalar kamusal alanda kullanılmaya başlandı. Bunun için etnik kökenleri ayrı da olsa kamusal görünürlük (özellikle dernekleşme) 'Kafkas' kelimesi çerçevesinde oldu. Durum böyle olunca Kırım Türkleri, Dağıstan Türkleri, Karaçay Türkleri, Balkar Türkleri, Adigey Çerkesleri, Kabartey Çerkesleri, Abhazlar, Çeçenler ve diğer tüm Kuzey Kafkasyalı gruplara 60'lı yıllarda örgütlenme imkânı doğduğunda 'Kafkas' üst kimliği anlamlı göründü. Zamanla Çerkes üst kimliği "tüm Kuzey Kafkasyalılar" için değil de daha dar bir anlamda kullanılacaktır. Bunda 1980'li yıllarda Türk milliyetçiliğine karşı Adigey, Abhaz ve Çeçen grupların Çerkes kimliğine yaptıkları vurgunun etkisi yadsınamaz. Ardından Türk kökenli grupların Çerkeslerden kendilerini ayırma eğilimleri, o dönemin milliyetçilik akımları ile görünür oldu. 1990'larda ise Sovyetlerin çökmesi ile oluşan dengelerde Abaza-Gürcü ve Çeçen-Rus savaşları

Çerkeslik tanımlarını daha çok belirledi. Çeçenlerin mücadelesine destek veren Adige-Abaza gruplar, Çeçenlerin Gürcülerle ilişkileri nedeniyle daha sonra bu konuyla ilgilenmemeye başladılar. Böylece Çeçenler ve Dağıstanlılar da daha çok "Çerkes" tanımının dışında bırakıldılar (Kaya, 2007). Günümüzde de Abaza-Adige farklılaşması ve yukarıda anlatılanlardan da çıkarsanabileceği gibi Adigeler için de ayrışmalar gözlenebilmektedir.

Diğer taraftan Rusya'yı nasıl anlamlandırmak gerektiği konusu da tartışmalıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarından beri "Komünist Rusya'ya" karşı duyarlı olan Çerkesler şimdi başka bir durumla karşı karşıya geldiler. Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan eden Abhazya, Ruslarla iyi ilişkiler geliştirdi. Ancak geleneksel düşman olan ve sürgüne neden olan Rusya kurgusu kafa karışıklığına neden oldu. Rusya'yı düşman olarak görmek Abhazlar için başka bir anlama gelmektedir. Ancak Adigeler ve diğer unsurlar için mesele farklı olabilmektedir.

Anayurtla iletişim ve ulaşım imkânları arttıkça "anayurdun" neresi olduğuna dair bazı karışıklıklar da çıktı. Bu durumun özellikle anayurdun hayali olmaktan çıkıp somutlaşması ile birlikte bir soruna dönüştüğü söylenmelidir. Çerkesler her ne kadar diasporada daha çok "Kuzey Kafkasya" üzerinden bir anayurt tahayyül etseler de[21], gerçek anayurt çok parçalıdır. Hatta daha dar anlamda düşünüldüğünde, mesela Adige gruplar ele alındığında bile, durum aynıdır.

İdeolojik farklılıklar ve bu farklılıkların STK'lara yansıması konusu da Çerkesliğin ne olduğuna dair tartışmaların bir parçasıdır. Özellikle liberal/sol/seküler gruplarla İslamcı gruplar arasında bir çekişme görülebilir. Aynı şekilde farklı Çerkes boyları arasındaki rekabetler tek bir diaspora düşüncesini sorgulamayı sağlamaktadır.

Tüm bu anlatılanlar üst-kimlik olarak Çerkesliği anlamsız kılmaz. Zira her kimliğin kurgusallığı düşünüldüğünde etniklikten, dinden ve dilden bağımsız bir biçimde kültürünün ve geleneğinin benzerliği vurgusu oldukça kabul görmektedir ve bu pekâlâ ortak bir diasporik kimliği de kurabilir. Ancak bunun zorlukları da ortadadır. Sonuçta diasporik bir kimlik olarak Çerkeslik vardır ve bu kimlik sadece bu kimliğin mensupları için değil, Türkiye ve Çerkeslerin yaşadığı diğer ülkeler için de olumlu bir potansiyel taşımaktadır.

Sonuç

Nijeryalı yazar Chimamanda Ngozi Adichie (2009), "tek hikâyenin tehlikesi"nden bahsederken, özellikle bazı kimliklere mensup olanların nasıl

[21] Bu konuyu çarpıcı bir şekilde ortaya koyan bir örneğe bizzat şahit olunmuştur. Abhazya Cumhuriyeti Demografya Bakanı Zurap Adleyba Aralık 2011'de Çorum'a ziyareti esnasında bir konferans verdi. Konferans esnasında anavatana dönüş için yapılabilecek bazı kolaylıklardan bahsetti. Ancak bu kolaylıkların sadece Abhazlara özgü olduğunu anlayan ve çok büyük bir kısmını Adigelerin oluşturduğu dinleyicilerin yaşadığı hayal kırıklığı, sordukları sorulara da yansımış, anavatanın Bakan için sadece Abhazya olduğuna şaşırmışlardı.

önyargılara maruz kaldığının altını çizer. Birileri hakkında tek hikâye oluşturmak; onların sadece bir yönünü öne çıkarmak, diğer yönlerini görmezden gelmek, onların yaşadıklarının nedenlerinden hiç söz etmeden sadece sonuçlarından söz etmek ve onlara daha güçlü olanların/hâkim olanların gözünden bakmak şeklinde somutlaşmaktadır. Adichie'nin çarpıcı bir biçimde ve özellikle Afrika hakkında anlattığı tek hikâyeler daha çok dışarıdan anlatılan ve maruz kalınan, önyargıların ürünü olan tek hikâyelerdir. Bu hikâyeler insanı itibarsızlaştırır, insanların birbirlerini eşit görmelerini engeller ve insanlar arasındaki benzerliklerden çok farklılıkları öne çıkarır.

Türkiye'de farklı bir etnik gruba mensubiyetin dillendirilmesi her zaman sorun olmuştur. Bu alanda Çerkeslerin paradoksal bir biçimde, "birden çok tek hikâyesi" vardır. Üstelik bu tek hikâyelerden bazıları kimliğin içerisinden kurulmaktadır.

Örneğin yaygın tek hikayelerden biri "muhalif olmamadır". Gerçekten de birçok Çerkes, bazen övünme vesilesi bazen de Çerkeslerin durumunu tespit etmek amacı ile "muhalif" olmamanın altını çizer[22]. Çok sayıda Çerkesin kendisini anlatırken "muhalif olmama" sıfatını kullanması aslında icat edilen bir gelenek olarak anlaşılabilir. Bu gelenek, tarihsel köklerden ya da yaşanan gerçekliklerden de beslenmektedir. Bunun en güzel anlatımı/kurgusu da Osmanlıların sürgün edilen Çerkesleri kabul etmesi ve bunun bazı Çerkesler tarafından gerekçelendirilmesinde bulunabilir. Kadir Natho'nun Nihat Berzeg'e dayandırarak Osmanlı İmparatorluğunun Çerkesleri kabul etmesi anlatımı/tespitleri anlatmaya çalıştığımız konunun delillerini vermektedir. Bu anlatıma göre özellikle göç eden Çerkeslerin Osmanlı askeri kuvvetini güçlendireceği, Müslüman nüfusun oranını arttıracağı ve merkezi otoritenin zaafa uğradığı yerlerde bu otoriteye katkı sağlayacağından dolayı (Natho, 2009: 348)[23] Çerkesler kabul edilmiştir. Bu durum "zaten devlet otoritesine katkı sunmak için gelindiği" söylemine destek sunmakta ve adeta "muhalif olmama" konusunda ikna edilmeyi sağlayacak bir geleneğe dönüşmektedir. Çerkeslerin Osmanlı Devleti'ne sürgün edilmeleri de bu çerçevede okunmakta ve Çerkeslik ilk dönemlerden itibaren özellikle devletin güvenlik gücü olma, sarayın koruyucusu olma, devlet için sorun oluşturan bölgelerde tampon oluşturma gibi görevlerle birlikte anılmaktadır.

Ancak bu Çerkeslerin "tek hikâyesi" değildir. Zira Çerkeslerin Osmanlı devletine bağlılığı ve devlete hizmet eden önemli Çerkesler konusuna değinen Natho'nun oluşturduğu listede bile (2009: 352 vd.). "çoklu hikayelere" rastlamak mümkündür. Osmanlı'da padişaha ve Cumhuriyet döneminde bazı uygulamalara başkaldıran, itaat eden, komplo düzenleyen, komploları bozan, başkaldıran, başkaldıranlarla savaşan,

[22] Bunun tam aksi bir biçimde Kürtler ve Alevilerin özellikle politik özneleri, çoğu zaman muhalif olmaya olumu anlamlar yüklerler. Bu durum Çerkes kimliğini diğer kimliklerle karşılaştırılırken göz ardı edilmemelidir.

[23] Bu üç gerekçenin yanı sıra, Osmanlının tarımla uğraşacak nüfusunu arttırma isteği ve Çerkeslerin bataklıkları kurutup tarım arazilerini geliştirmesi de sayılır.

padişahçı olan, padişaha karşı çıkan, anlaşmalar imzalayan, anlaşmalara karşı çıkan, milliyetçi olan, sıkı Kemalist olan, İslamcı olan, Batıcı olan, gelenekçi olan Çerkeslerle karşılaşılabilmektedir. Bu da "muhalif olmama" geleneğinin "tek bir Çerkes hikayesi"ne elvermediğini göstermektedir.

Çerkesler hakkında Adichie'nin vurguladığı gibi resmi anlatıdan/hâkim güçlerden kaynaklanan[24], hatta Çerkeslerden kaynaklanan ya da diğer unsurlardan kaynaklanan bazı "tek hikâyeler" ortaya atılır. Ancak, bunun doğru olmadığı söylenmelidir. Tek hikâyeden kurtulmak; tümelle ve tikelle ilişkili bir tekili oluşturmak yani evrenselliği, ortaklığı ve biricikliği birlikte göz önünde bulundurmakla mümkün olabilir. Diasporik bir bilinç bu gerçeklikten uzak kalmamak şartıyla hem asimilasyona karşı durmayı hem de anayurt ile yaşanılan ülkeye katkı sunmayı sağlayacak bir alt yapı oluşturabilir. Üçüncü dalga geleneğin icadı sürecinde kullanılabilecek, öncelikle iletişim alanları ile ilgili olmak üzere, araçlar da oluşmuştur.

Kısmen ikinci dalga geleneğin icadı ile varlığını sürdüren ve gittikçe kendisini daha görünür kılan üçüncü dalga geleneğin icadı süreci; yepyeni bir dünyaya zemin hazırlamaktadır. Özellikle;

-Asimilasyona set çekme potansiyeli ile dünya Çerkesleri ile sosyo kültürel ilişkileri geliştirmeyi kolaylaştırmakta,

-Hem anavatanın hem de bulunulan ülkenin sosyo-politik yönüne etkide bulunmak için araçlar sağlamaktadır.

Her iki durumun da diasporada bulunan Çerkeslerin yararına olacağı rahatlıkla tespit edilebilir. Ancak bu avantajların bir kazan-kazan ilişkisine evrilmesi ile pastanın çok daha fazla genişleyeceği ve hem Türkiye hem anavatan hem de Çerkes diasporasının alacağı dilimlerin çok daha büyük olacağı söylenebilir. Bunun için diasporadaki Çerkeslerin kendi diasporik kimliklerini nasıl kuracakları ve nasıl işletecekleri öncelikle belirleyici olacaktır. Yanı sıra anavatan ve Türkiye'nin konu hakkındaki politikaları pastanın hacmini doğrudan etkileyecektir.

Sonuç olarak diaspora olmak hem köken ülke hem de yaşanılan ülke için bir potansiyel taşır. Bu potansiyelin kullanılabilmesi için önce açığa çıkması, ardından kurulacak ilişkiler ve karşılıklı etkileşim ile faydaya dönüşmesi beklenir. Bu ilişkiler sadece ekonomik ve kültürel değil ayrıca siyasal/ideolojik (örneğin demokratik kuralları taşımak gibi) bir değer transferine de zemin hazırlayacaktır. Böylece kültürel, ekonomik ya da siyasal olumlu değerlerin anavatan ile yaşanılan ülke arasında taşınması

[24] Bu konuda özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında ulus-devlet inşası süresince farklı etnik grupların kamusal görünürlüklerinin hoş görülmemesinden Çerkeslerin de paylarına düşeni aldıkları ve aynı şekilde Çerkesce konuşmanın da problemli olarak görüldüğü hatırlanmalıdır. Bunların yanı sıra sadece Çerkeslere özgü bazı anlatılar da yok değildi. Bunlar arasında Çerkes kızlarının güzelliği, Çerkes Tavuğu ve "at hırsızlığı" ile anlatılan çoğu zaman olumsuzluğu çok etkili olmayan Çerkeslik hikâyeleri olduğu gibi özellikle, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Çerkes Ethem hakkında anlatılanlar üzerinden kurgulana ve Çerkeslere baskı kurmak amacıyla kullanılan "hain Çerkes" imajını işleyen tek hikâyeler de vardır.

mümkün olabilecektir. Şüphesiz ki bu potansiyel Türkiye'de yaşayan Çerkeslerde fazlasıyla mevcuttur. Gerisi bu potansiyelden faydalanacak tarafların işbirliğine ve gayretine kalmıştır

Kaynakça

Adichie, N. C. 2009. "The Danger of a Single Story", *Ted Talks*. Erişim Tarihi: 01.02.2021. https://www.ted.com/talks/chimamanda_ngozi_adichie_the_danger_of_a_single_story/transcript?language=en

Akdeniz Göker, E. (2018). ""Nereye Aitız?" Diasporik Kimlik ve Türk Vatandaşlığı Kıskacında Çerkes Kimliği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), ss.91-105.

Alankuş, S. (1997). "Diaspora ve Çerkes Kimlikleri", *Nart Dergisi*, 4. Sayı. Erişim Tarihi: 01.02.2021. https://www.kaffed.org/bilgi-belge/diaspora/item/309-diaspora-ve-cerkes-kimlikleri.html.

Alankuş, S. (1999). "Diasporik Bir Topluluk Olarak Çerkesler", *Nart Dergisi*, 12. Sayı. Erişim Tarihi: 01.02.2021. https://www.kaffed.org/bilgi-belge/diaspora/item/217-diasporik-bir-topluluk-olarak-cerkesler.html.

Alinia, M. (2004). *Spaces of Diasporas: Kurdish Identities, Experiences of Otherness and Politics of Belonging*. (Doktora Tezi), Gothenburg: Gothenburg Üniversitesi.

Anthias, F. (1998). "Evaluating 'Diaspora': Beyond Ethnicity?", *Sociology*, 32 (3), ss. 557-580.

Aslan, C. (2005). *Doğu Akdeniz Çerkesleri*, Adana: Serdar Yayınevi.

Başer, B. (2013), Diasporada Türk-Kürt Sorunu: Almanya ve İsveç'te İkinci Kuşak Göçmenler, İstanbul: İletişim Yayınları.

Besleney, Z. A. (2014). *The Circassian Diaspora in Turkey: A Political History*, New York: Routledge.

Bingöl, M. (2020). *Kafkasya'da ve Diasporada Çerkes Kimliği Algısı*, Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans tezi.

Brubaker, R. (2005). "The 'Diaspora' Diaspora", Et*hnic and Racial Studies*, 28 (1), ss. 1-19.

Chirikba, V. (2006). "Dünyada Yok Olma Tehlikesi Altındaki Diller, Bu Dilleri Korumaya Yönelik Politikalar, *Adıge-Abhaz Dillerinin Durumu", Yok Olma Tehlikesi Altındaki Diller ve Adıge-Abhaz Dillerinin Konumu Uluslararası Konferansı*, Kafkas Dernekleri Federasyonu, Ankara, ss. 29-30.

Cohen, R. (1996). "Diasporas and the Nation-State: from Victims to Challengers", *International Affairs,* 72 (3), ss. 507-520.

DEİK (2011). *Dünyada Diaspora Stratejileri: Türk Diasporası İçin Öneriler,* İstanbul: DEİK Yayınları. Erişim Tarihi: 30.01.2014. http://www.deik.org.tr/2886/Dünyada_Diaspora_Stratejileri_ve_Türk_Diasporası_için_Öneriler.html.

Dufoix, S. (2013). *Diasporas*, (Çev. William Rodarmor). Berkeley, Los Angeles, Londra: University Of California Press.

Dündar, F. (2002). *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikaları (1913-1918),* İstanbul: İletişim Yayınları.

Efe, P. (Der.). (2013). Hayal Perdesinde: Ulus, Değişim ve Geleneğin İcadı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Florida International University (2014). "Multiple Diasporas: Jews in Cuba, Cuban Jews in Miami", *Cuban Research Institute. Erişim Tarihi:* 01.02.2021. http://cri.fiu.edu/events/2014/multiple-diasporas-jews-in-cuba-cuban-jews-in-miami/.

Gide, F. (2014). "Osmanlı Devleti'nden Günümüze Çerkes Örgütlenmeleri", *Geçmişten Geleceğe Çerkesler: Kültür, Kimlik ve Siyaset - Uluslararası 21. Yüzyılda Çerkesler: Sorunlar ve Olanaklar Sempozyumu-* (Der. Sevda Alankuş ve Esra Oktay Arı). Ankara: Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı Yayınları, ss. 347- 356.

Güçtekin, N. (2015). "Çerkes Teavün Mektebi (1910-1914)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları,* 12 (23), ss. 1-21.

Hobsbawn, E. ve T. Ranger (Der.). (2006). *Geleneğin İcadı,* (Çev. M. M. Şahin). İstanbul: Agora Kitaplığı.

İstanbul Kafkas Kültür Deneği (2021). Erişim Tarihi: 01.02.2021. http://istanbulkafkaskultur.net/.

Kafkas Dernekleri Federasyonu (2021). Erişim Tarihi: 01.02.2021. https://www.kaffed.org/.

Kafkasevi (2021). Erişim Tarihi: 01.02.2021. http://www.kafkasevi.com/.

Karadaş, Y. (2009). *Çerkes Kimliği: Türkiye'nin Sorunları*, İstanbul: Sorun Yayınları.

Karayel, E. (2010). "Diaspora Ne Demek? Çerkes Diasporası Var mıdır?", *Kafkasevi*, Erişim Tarihi: 01.02.2021. http://www.kafkasevi.com/index.php/article/detail/371

Kaya, A. (2001). "Türkiye'deki Çerkes Diasporası ve Siyasal Katılım Stratejileri", *21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan*, (Der. Firdevs Gümüşoğlu). İstanbul: Bağlam Yayınları.

Kaya, A. (2007). "Diasporada Çerkes Kimliğinin Dönüşümü: Değişen Siyasal Konjonktür Karşısında Yeniden Tanımlanan Etnik Sınırlar", *Sivil Toplum ve Dış Politika: Yeni Sorunlar, Yeni Aktörler, (Der.* S. C. Mazlum ve E. Doğan). Istanbul: Bağlam Yayınları, ss. 57-76.

Kaya, A. (2010). "Çerkes Diasporası ve Ulusaşırı Alanın Ortaya Çıkardığı Yeni İhtiyaçlar", *KAFFED.* Erişim Tarihi*: 01.02.2021.* http://www.kafkasfederasyonu.org/haber/dernekler/2010/211210_oat_ayhan_kaya.htm.

Kaya, A. (2011). *Türkiye'de Çerkesler: Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Khatazhuko, V. (2013). "Ankara Çerkes Derneği – Konferans Konuşma Metni", *www.cerkes.org*, Erişim Tarihi: 01.02.2021. https://www.cerkes.org.tr/valera-khatazhuko-konferans-konusma-metni.

Khayati, K. (2009), *Mağdur Diasporadan Sınır-Ötesi Vatandaşlığa mı?*, (Çev. Fahriye Adsay). İstanbul: Aveta Yayınları.

King, D. ve H. Grullon, (2013). "Diaspora Communities as Aid Providers", International Organization for Migration, Erişim Tarihi: 03.02.2014. http://www.iom.int/cms/en/sites/iom/home/what-we-do/migration-policy-and-research/migration-policy-1/migration-policy-practice/issues/augustseptember-2013/diaspora-communities-as-aid-prov.html.

Natko, K. (2009). *Kafkasya'da ve Kafkasya Dışındaki Çerkesler*, (Çev. Ömer Aytek Kurmel). Ankara: Kaf-Dav yayınları.

Reis, M. (2004). "Theorizing Diaspora: Perspectives on "Classical" and "Contemporary" Diaspora", *International Migration*, 42 (2), ss. 41-60.

Safran, W. (1991). "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return", *Diaspora*, 1 (1), ss. 83-99.

Sakman, T. (2015). *Türk Diasporası'nın Avrupa Siyasal Sistemine Katılımı: Almanya, Hollanda, Belçika,* Konya: Çizgi Kitabevi.

Salminen, T. (2007). "Europe and North Asia", *Encyclopedia of the World's Endangered Languages*, (Der. Christopher Moseley). New York: Routledge, ss. 211-280.

Süren, J. Z. (2014). "KAFFED Ne Yapıyor Dersiniz?", *Jineps Gazetesi*, Kasım.

Taymaz, E. (1998). "Diaspora ve Kimlik", *Nart Dergisi*, 2 (7). Erişim Tarihi: 21.01.2014. http://www.kafkasfederasyonu.org/nart_dergisi/sayi_7/diaspora_ve_kimlik.htm.

Tavkul, U. (1998). "Kültür Teorilerinin Işığı Altında Kafkas Kültürünün Sosyolojik Analizi", *Kırım Dergisi*, 6 (22), ss. 25-28. Erişim Tarihi: 15.09.2015. http://caucasus.8k.com/analiz.htm,

Telli, R. (2018). *Avrupa Birliği'nde Girişimci Türk Diasporası (Hollanda'ya Bakış)*, Bursa: Ekin Yayınları.

Toledano, E. R. (1994). *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, (Çev. Y. Hakan Erdem), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Uçar, M. (2009). *Nerelisin Kimlerdensin: Mezhep, Cemaat ve Yurttaşlık Arasında Çorum*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Uçar, M. (2014a). "Geleneğin İcadı: Çorum Çerkesleri Örneği", *Geçmişten Geleceğe Çerkesler: Kültür, Kimlik ve Siyaset -Uluslararası 21. Yüzyılda Çerkesler: Sorunlar ve Olanaklar Sempozyumu, (*Der. Sevda Alankuş ve Esra Oktay Arı). Ankara: Kafkas Araştırma Kültür ve Dayanışma Vakfı, ss. 309-324;

Uçar, M. (2014b). "Dısarıda Bir Türkiyeli Diaspora Kimligi Olusturmak Mümkün mü?", *2. Uluslararası Davraz Kongresi*, Isparta, ss. 4421-4442.

Uçar, M. (2014c). "Diasporadaki Türkler ve Türkiye'ye Katkıları: Ahmet Ertegün Tartısması", *Scientific-Pedagogical Journal,* 20 (1), 91-97.

Uçar, M. (2017). "Migration and Invention of Tradition: A Socio- Political Perspective on Euro-Alevis", *Voices of Migration, Culture and Identity: Alevism in Turkey and Europe*, (Der. Tözün Issa). Londra: Routledge, ss. 131-144.

UNESCO (2021). "UNESCO Atlas of the World's Languages in Danger", unesco.org. Erişim Tarihi: 01.02.2021, http://www.unesco.org/languages-atlas/.

Wahlbeck, Ö. (2002). "The Concept of Diaspora as an Analytical Tool in the Study of Refugee Communities", *Journal of Ethnic and Migration Studies,* 28 (2), ss. 221-238.

Yıldız, M. (2021). "Türkiye'deki Çerkesler ve Kaybolmakta Olan Dilleri: Ertuğrul Mahallesi Örneği", *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 18. Sayı, ss. 25-43.

Extended Abstract

The aim of this paper is to provide an answer to the question "are Circassians a diasporic group or not?" To do so, the following two approaches were used:

1-The concept of "reinvention of tradition" for Circassians was considered in the form of three waves, corresponding to three significant stages in the history of Circassians' migration. (a) The first wave occurred when the Circassians began to abandon their traditional feudal relations after the exile because their relations of slavery and nobility would no longer be the same as in their motherland. Rural life had still allowed some traditions to be lived and reinvented until the 1950s when urbanization started to accelerate in Turkey. (b) The second wave started with the migration to the urban areas. This situation also described the process of living together with different people having different identities. (c) The third wave is a situation caused by globalization and especially the increase in communication opportunities due to the internet environment. The third wave invention includes internationality as well as virtuality with the increasing influence of social media networks.

2- In examining Circassian identity, both the idea of uniqueness of the Circassians and the similarities approach among the groups in Turkey and the world was used. Three kinds of aspects can be distinguished in that sense: universal, particular, and singular. (a) Universal aspect is focused on global relationships. "Being human" is the most important feature of this aspect. (b) In particular aspect, the position of the special identity in particular groups is important and common denominator is Turkey for this

aspect. (c) Singular aspect is focused on relationships among the identity members. This implies dealing with the "uniqueness" aspect of the identity.

To discuss definitions of diaspora, German sociologist Robert Hettlage's classification was preferred. In this classification, there are three categories: open, categorical, and oxymoronic. In the final evaluation, an explanatory definition was reached for the concept of diaspora. This definition had two important features: being outside of the motherland and diasporic consciousness. The situation of Circassians was evaluated for each kind of definition in Hettlage's classification. Circassians in Turkey have a diaspora identity in almost every aspect of the diasporas' definitions. Being a diasporic community has both some advantages and disadvantages.

Circassians have the potential to gain socio-cultural and socio-politics advantages for themselves, for Turkey, and for the North Caucasus where they define as their motherland. Diasporic groups are very advantageous in terms of economic cooperation between host and root countries and improving international trade since knowing both countries' languages and cultures provides a great opportunity to establish a trust relationship which is a crucial condition for doing business. When diasporic groups establish cultural connections with their motherlands, they may achieve a lot in terms of culture, especially about improving their mother tongue. These groups can also make contributions to “the positive value transfer” between the nations. These transfers can be in the form of either technical information as technology or politics/ideologies as democracy. In general, diasporic groups live in more advanced geographies than their motherlands, thus, they would have significant advantages to bring help to their homelands during times of disaster. Circassians living in Turkey are also observed to engage in similar activities.

On the other hand, having a diasporic identity can be disadvantageous as well. Among the disadvantages, social segregation comes to the fore. Seeing a diasporic group as people “who will leave soon” or “who are not an authentic part of the society” may have serious negative consequences in terms of citizenship issues.

Diasporic consciousness among Circassians started in the 1970s. Some Circassian intellectuals saw diasporaization as the antidote to the assimilation against them. There are two grounded but opposed options for the Circassian diaspora. The first is more inclusive; although it cannot include the entire Caucasus, it maintains its claim to include the entire North Caucasus. The second is to keep its scope narrower and focus on being Adyghe. Both choices have some practical consequences, strengths, and weaknesses. However, it is understood that when the thoughts are transferred into real life, they will continue to be between these two extreme attitudes in the short and medium-term. Regardless of the preference, Circassians will continue to be a diasporic community as long as they remain outside of the motherland and remain as Circassians.

As a result, Circassian diasporic community has a great potential in terms of communication between their "root country" and the host country where they are currently living. This article shows that Circassians in Turkey, certainly have that potential. Although they have this potential, it does not guarantee the potential to reveal. Revealing the potential will depend on whether the three parties (host country, root country and the diasporic community) will cooperate or not.